

کلام ما قبل نهج البلاغه علی

عزیزالله عطاردی

نهج البلاغه از این کتاب نام برده است. اسکافی پس از مدتی تحقیق و تألیف در سال ۲۴۰ در بغداد جهان را وداع گفت.

۳۴- احمد بن محمد بن محمد ابو عبید هروی

ابو عبید احمد بن عبدی مودب هروی صاحب کتاب غریبین یکی از اکابر علماء و از اصحاب ابومنصور ازهری لغوی بود، ابو عبید کتابی در لغات غریب قرآن و حدیث تألیف کرد و این کتاب همواره مورد استفاده اهل علم و ادب و جویندگان قرآن و حدیث بوده است.

ابو عبید در کتاب خود گفته‌های امام علی علیه السلام را نقل نموده و در مطاوی کتاب خود تعدادی از کلمات آن حضرت را مورد استنباط قرار داده است. ابو عبید هروی پس از مدتی تحقیق و تألیف سرانجام در سال ۴۰۱ درگذشت.

۳۵- سعید بن یحیی اموی

ابو عثمان سعید بن یحیی اموی محدث مقیم بغداد از رواة بزرگ و محدثین درجه اول است. وی از گروهی مانند ابن مبارک و وکیع و همچنین از پدرش روایت می‌کند. نسائی، بخاری، مسلم بن حجاج و جماعتی دیگر از اهل حدیث نیز از وی اخذ روایت کرده‌اند. ۲۴۰

سعید بن یحیی کتاب بنام مغازی دارد در این کتاب سخنانی از امام علی علیه السلام روایت می‌کند، و از قراری که صاحب کشف الظنون می‌نگارد این کتاب تا قرن یازدهم هجری وجود داشته است.

این دانشمند در سال ۲۴۹ در بغداد درگذشت.

۳۶- احمد بن یحیی نحوی مشهور به ثعلب

ابوالعباس احمد بن یحیی بن زید شیبانی رهبر علمای کوفه و معلم نحو و لغت بود و ثعلب در نزد ابن اعرابی دانش و ادب آموخت تا به حد کمال رسید، او را از این جهت ثعلب می‌گفتند که در هنگام بحث از مطلبی به مطالب دیگر می‌رفت و در جایی ثابت نبود.

ابوالعباس در کتاب‌ها و مقالاتش از سخنان امام علی علیه السلام به عنوان شاهد استفاده کرده و سید رضی در کتاب خود به این مطلب اشاره می‌کند.

ثعلب در سال ۲۹۱ جهان را وداع گفت.

۳۷- قاسم بن سلام هروی

ابو عبید قاسم بن سلام فرزند یک برده رومی بود که در هرات می‌زیست. وی یکی از مشاهیر لغت، حدیث، و ادب می‌باشد و در هر فنی امام اهل زمان خود بود، و مدت هیجده سال در طرطوس قضاوت می‌کرد. او در آثار خود از ابو زید انصاری، اضمعی ابن اعرابی، کسائی، فرآ و ابو عبیده روایت می‌کند.

گویند ابو عبیده نخستین کسی است که در غریب الحدیث کتاب نوشت. او در کتاب خود به سخنان علی ابن ابی طالب علیه السلام استناد می‌جوید و سید رضی از وی نام می‌برد. ابو عبید پس از انجام مناسک حج در سال ۲۲۴ در مکه درگذشت. ۲۵.

۳۸- محمد بن یزید میرد

ابوالعباس محمد بن یزید آزادی بصری معروف به میرد از علمای نحو و لغت به شمار است و مورد قبول همه علماء ادب و لغت می‌باشد. خطیب در تاریخ خود می‌گوید: میرد از اهل بصره بود و در بغداد مقیم شد. و از ابو عثمان و ابو حاتم سبختانی روایت می‌کرد.

میرد کتاب‌هایی در ادب و لغت تألیف کرده که کتاب کامل

۳۲- عمر و بن بحر جاحظ

ابو عثمان عمرو بن بحر جاحظ لیشی لغوی نحوی از غلامان نظام بود و در بصره اقامت داشت، جاحظ از ادیبان و از علمای لغت به شمار می‌رفت، گویند متوکل او را برای تعلیم فرزندانش خواست اما وقتی او را دید از زشتی چهره‌اش ناراحت شد و او را با دادن مقداری جایزه بازگردانید.

جاحظ در کتاب خود البیان و التبیین که در ادبیات تألیف شده و از کتابهای بسیار مشهور است، تعدادی از خطب و کلمات امام علی علیه السلام را نقل کرده است. جاحظ پس از سالها تألیف و تصنیف در سال ۲۵۵ در شهر بصره دیده از جهان فرو بست. گفته‌اند مرگ او در اثر فروریختن کتابها برویش بوده است.

۳۳- ابو جعفر اسکافی

محمد بن عبدالله ابو جعفر اسکافی معتزلی یکی از بزرگان متکلمین و علمای عالی مقام است ابو جعفر در بغداد اقامت داشت و از مذهب اعتزال ترویج می‌کرد، اسکافی کتابها و رساله‌های متعددی تألیف نمود. کتاب مقامات در مناقب امیرالمؤمنین سلام الله علیه از شمار آنهاست.

ابو جعفر اسکافی، در این کتاب سخنانی از امام علی علیه السلام روایت کرده و سید رضی (رضوان الله علیه) در

ابوالعباس در کتاب‌ها و مقالاتش از سخنان امام علی علیه‌السلام به عنوان شاهد استفاده کرده و سید رضی در کتاب خود به این مطلب اشاره می‌کند

و مقتضی از آن جمله‌اند، وی در این کتاب‌ها از کلمات امام علی علیه‌السلام استفاده کرده است، ابوالعباس میرد در بغداد اقامت گزید و به تالیف و تحقیق پرداخت و سپس در سال ۲۸۵ درگذشت.

۳۹- ابوالقاسم بلخی

عبدالله بن احمد بن محمود ابوالقاسم کعبی بلخی از فضلاء مشهور و علمای صاحب نام در تاریخ اسلام است وی از بزرگان معتزله و روساء این طایفه بشمار می‌رود، و فرقه کعبیه از معتزله منسوب به او است، او در علم کلام و مناظره بسیار قوی بود و جدل را نیکو می‌دانست.

ابوالقاسم بلخی کتابی به نام انصاف دارد و در این کتاب خطبه ششقیه را که در نهج البلاغه ذکر گشته و موجب جنجال شده است نقل می‌نماید. ابوالقاسم کعبی بلخی پس از تالیف آثاری که از خود به جای گذاشت در سال ۳۱۹ درگذشت.

۴۰- محمد بن عبدالرحمان رازی

ابوجعفر بن عبدالرحمان بن قبه رازی از متکلمان امامیه و علمای عالیقدر شیعه می‌باشد. او کتاب انصاف را در امامت تالیف نموده و شیخ مفید از او روایت می‌کند: نجاشی او را از مدافعان حقوق اهل بیت علیهم‌السلام عنوان کرده و به جلالت قدر وصف نموده است.

او نخست از افکار معتزله پیروی می‌کرد اما بعدها برگشت نمود. از ابوجعفر ابن بطله اخذ حدیث نموده، و در کتاب انصاف خطبه ششقیه را نقل و به آن اسناد کرده است، این عالم جلیل‌القدر در شهر ری که محل زندگی وی بود، درگذشت.

۴۱- ابراهیم بن محمد بیهقی

ابراهیم بن محمد یکی از علمای قرن چهارم هجری است. و اهل مدائن است. که در سال ۲۲۵ درگذشت او از ابن سکیت که در زمان متوکل به شهادت رسید و از ابراهیم بن سندی رئیس شرطه مامون نقل مطالب می‌نماید، بیهقی کتابی دارد به نام محاسن و مساوی، این کتاب بسیار مشهور است و مکرر چاپ شده است. وی در این کتاب بنا به مناسبت‌هایی به فراوانی کلماتی از امام علی علیه‌السلام نقل می‌کند و قصه عدی بن حاتم را نیز با معاویه در مورد امام علی علیه‌السلام ذکر کرده است.

۴۲- عبدالله بن مسلم بن قتیبه دینوری

ابو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه باهلی مروزی از علمای لغت و ادب و تاریخ است و در این علوم صاحب تالیفات و آثار زیادی می‌باشد. ابن قتیبه در دینور، قاضی بود، و از این جهت به دینوری مشهور شد، ابن قتیبه در خراسان امیر بود و بدین نسبت او را مروزی هم می‌گویند.

ابن قتیبه در کتاب‌های خود به نام ادب الکاتب، امامت و سیاست، عیون الاخبار، و غریب القرآن از کلمات علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام استفاده کرده و بدان استناد جسته است، این عالم بزرگ و ادیب عالیقدر در ماه رجب سال ۲۷۶ بطور ناگهانی درگذشت. ۲۶

۴۳- ابن عبیدر به اندلسی

ابوعمر بن عبیدر به قرطبی اندلسی از ادباء و شعراء بزرگ است و کتاب او به نام عقدالفرید یکی از بهترین کتاب‌های ادبی

و تاریخی به شمار می‌رود، و در واقع دایرة‌المعارفی است که در آن مطالب و موضوعات بسیار جالبی برشته نگارش درآمده‌اند و از جمله مآخذ بسیار ارزنده می‌باشد.

ابن عبیدر به در مطاوی کتاب خود (العقدالفرید) که در هفت جلد در مصر به چاپ رسیده کلمات بسیاری از علی ابن ابی‌طالب علیه‌السلام نقل می‌کند. ابن عبیدر به پس از تالیفات و آثاری که از خود به جای گذاشت در سال ۳۲۸ درگذشت.

۴۴- حسن بن عبدالله عسکری

ابوهلال حسن بن عبدالله عسکری از سخنوران و ادیبان و لغت دانان مشهور بود که در فقه و حدیث نیز تبحر داشت، ولیکن بیشتر پیرو شعر و ادب بود. او کتابی تحت عنوان اوائل دارد و به طوری که یاقوت نقل می‌کند براساس نوشته‌ای در پشت یک نسخه از این کتاب آن را در شعبان سال ۳۵۹ نگاشته است.

او در کتاب اوائل کلمات و خطبه‌هایی از امام علی علیه‌السلام نقل می‌کند و این همان خطبه‌ای است که کلینی به سند خود از ابن عباس روایت کرده است.

۴۵- ابوالفرج اصفهانی

علی بن حسین بن محمد ابوالفرج اصفهانی صاحب کتاب اغانی یکی از دانشمندان بزرگ و ادیبان عالی مقام است که در شهر بغداد اقامت داشت. ابوالفرج در اغانی آثار، احادیث، معانی، علم طب، نجوم و سایر علوم متداول آن روز تبحر و تخصص کامل داشت و مورد توجه سیف‌الدوله دیلمی بود.

او در کتاب مشهور خود اغانی، به حالات و خصوصیات صدها شاعر و سخنور با ذکر تاریخ خلفاء بنی‌امیه و بنی‌عباس و مجالس بزم و سرور آنها پرداخته، و در همین کتاب و همچنین در مقاتل آل ابی‌طالب کلمات و سخنان امام علی علیه‌السلام را ذکر کرده است. وی سرانجام در سال ۳۵۶ درگذشت.

۴۶- ابوبکر باقلانی

محمد بن طیب ابوبکر بحری از محدثین و اهل جدل بود، و از طریقه ابوالحسن اشعری تبعیت می‌کرد و از آراء او دفاع می‌نمود. او مردی مناظر و بحت بود و همواره با فضلاء و دانشمندان مخالف طریقه‌اش به جدل و بحت مشغول بود، او هوش سرشاری داشت و حاضر جواب بود.

باقلانی یا شیخ ابوعبدالله مفید رهبر مذهب شیعه در بغداد که خود از متکلمان و مناظران بود مناظره کرد و بدست شیخ مفید مغلوب گردید. باقلانی در کتاب اعجازالقرآن از کلمات امام علی علیه‌السلام استفاده کرده است. وفات ابوبکر به سال ۴۰۳ رخ داد.

۴۷- محمد بن حبیب بغدادی

محمد بن حبیب بغدادی هاشمی از مورخان و محدثان به شمار است، بعضی گفته‌اند حبیب نام مادرش بوده و پدرش شهرت ندارد. از محل زندگی و تاریخ تولدش اطلاعی در دست نیست، جز اینکه در سامراء از ابن اعرابی و ابو عبیده دانش آموخته و در سال ۲۴۵ هنگام خلافت متوکل درگذشته است. ابن حبیب در لغت، انساب و شعر تبحر خاصی داشت، مردم را با علوم ادبی آشنا می‌کرد، مرزبانی گوید. وی نا

سعید بن یحیی کتاب بنام مغازی دارد در این کتاب سخنانی از امام علی علیه السلام روایت می کند، و از قراری که صاحب کشف الظنون می نگارد این کتاب تا قرن یازدهم هجری وجود داشته است

۵۲- ابو عبدالله مرزبانی خراسانی

محمد بن عمران بن موسی ابو عبدالله مرزبانی خراسانی پیرو مذهب تشیع بود و در بغداد اقامت داشت، مرزبانی نخستین کسی بود که علم بیان را تدوین نمود و در علوم ادب، شعر و لغت آثار فراوانی دارد و در نقل حدیث ثقه و مورد اعتماد می باشد. ابو عبدالله مرزبانی از ابوالقاسم بقوی، احمد بن سلیمان طوسی، ابن درید، نبطویه و جماعتی دیگر اخذ ادب کرد و شیخ مفید از او کسب دانش و فضیلت نمود. ابوعلی فارسی درباره او می گفت: مرزبانی یکی از محاسن جهان است.

مرزبانی در کتاب خود به نام موفق کلمات و علی علیه السلام را روایت می کند. ۲۹

۵۳- احمد بن عبدالعزیز جوهری

احمد بن عبدالعزیز جوهری از مشایخ بزرگ و رجال عالیقدر شیعه بوده است، که نزد همگان از احترام و توجه ویژه برخوردار بود. شیخ ابو جعفر طوسی در فهرست خود از او نام برده و آثار وی را ذکر کرده است. محدثین از این عالم جلیل القدر بسیار تجلیل نموده و از کتاب های او استفاده برده اند.

ابن ابی الحدید معتزلی شارح نهج البلاغه در کتاب خود از وی بسیار نقل می کند و به گفته های او استناد می جوید، جوهری در کتاب خود سقیفه که از کتاب های بسیار مفید است از سخنان و خطبه های امام علی ابن ابی طالب علیه السلام روایت می کند.

۵۴- ابو جعفر بلاذری

احمد بن یحیی بن جابر بغدادی بلاذری از شعراء و نویسندگان بزرگ عصر خود بود، بلاذری در دربار خلفاء عباسی مانند متوکل، مستعین و معتز کار می کرد و نزد آنان بسیار مقرب بود. بلاذری در بغداد زندگی می کرد و در همین شهر به کسب دانش پرداخت، و در شمار دانشمندان عالی مقام قرار گرفت.

وی در طول زندگی خود کتاب های زیادی را تألیف کرد که از آن جمله کتاب انساب الاشراف و فتوح البلدان می باشد او در این اثر ضمن شرح حالات امام علی علیه السلام سخنان او را نقل کرده است. وی در سال ۲۷۹ درگذشت.

۵۵- سلیم بن قیس هلالی

سلیم بن قیس از اصحاب علی و حسن و حسین علیهم السلام بود و کتابی نیز تألیف کرده که به اصل سلیم معروف است. این کتاب در میان علماء شیعه از قدیم مشهور می باشد و محدثین عالی مقام در آثار و تألیفات خود مندرجات آن را مورد استفاده قرار داده اند.

سلیم بن قیس هلالی در کتاب خود که اکنون چاپ شده و در دسترس همگان قرار گرفته است، خطبه ها و سخنانی از امام علی علیه السلام روایت می کند، از ذهبی روایت شده که: او را از این جهت هلالی می گفتند که در اول هر ماه هلال را رویت می کرده و آشنا به محل هلال بوده است.

۵۶- ابوحنیفه دینوری

ابوحنیفه دینوری از علماء ادب، لغت، تاریخ، هندسه و فلسفه بود، دینوری یکی از نوادر رجال و اهل علم و ادب به شمار می رود، و از محضر این ندیم بسیار استفاده کرده است، ابن ندیم گفته: او از علماء بصره و کوفه دانش آموخت و متبحر شد. ابوحنیفه دینوری مورد اعتماد اهل علم و ادب است و در

اشخاص را از کتب پاک می کرد و به خودش نسبت می داد این حبیب در آثار خودش از خطبه ها و کلمات امام علی علیه السلام استفاده کرده و مورد استناد قرار داده است. ۲۷

۴۸- ابونعیم اصفهانی

احمد بن عبدالله بن احمد حافظ ابونعیم اصفهانی از اکابر اهل حدیث و حافظان بزرگ و از ثقات به شمار می رود، حافظ ابونعیم در زمان خود بسیار مورد توجه بوده و اصحاب حدیث برای او اهمیتی خاص قائل بودند، وی هر جا که قدم می گذاشت مردم پیرامون او را می گرفتند و وی را بر بالای منبری می کشانده و از مواعظ و نصایح او استفاده و بهره مند می شدند.

یکی از آثار او کتاب حلیه الاولیاء است که شرح حال گروهی از اصحاب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و جماعتی دیگر از اهل علم در آن جا ذکر شده اند، حافظ ابونعیم در ترجمه حال امام علی علیه السلام در مجلد اول این اثر گرانقدر خود تعدادی از کلمات آن حضرت را نقل می کند. ۲۸

۴۹- حاکم ابو عبدالله نیشابوری

محمد بن عبدالله حاکم نیشابوری معروف به ابن بیع از حفاظ حدیث و پیشوایان بزرگ در شهر نیشابور بود، وی برای کسب دانش و فضیلت به شهرهای زیادی در آن زمان به مسافرت پرداخت و از هزار نفر اخذ حدیث کرد و در نیشابور به تألیف و تصنیف پرداخت و آثار ارزنده ای از خود به جای گذاشت.

گروهی حاکم نیشابوری را پیرو مذهب تشیع دانسته اند، از آن رو که وی در آثار خود بسیاری از فضائل امام علی علیه السلام را روایت کرده است، حاکم نیشابوری کتاب مستدرک صحیحین را تألیف کرده و در آن تعدادی از کلمات امیرالمؤمنین سلام الله علیه را نقل نموده است.

۵۰- ابوحنیان توحیدی

علی بن محمد بن عباس شیرازی معروف به ابوحنیان توحیدی شیخ صوفیه از فیلسوفان و اهل ادب به شمار می رود، ابوحنیان در بسیاری از علوم و فضائل مانند نحو، ادب، فقه، شعر، و کلام مهارت داشت، گویند وی به امور شرعی چندان توجهی نداشت و از این جهت او را بزندقه متهم کردند.

ابوحنیان توحیدی نسبت به صاحب بن عباد و ابوالفضل بن عمید بسیار جسارت کرده و کتابی در نکوهش این دو وزیر نوشته است ولیکن گروهی سخنان او را حمل بر غرض کرده اند ابوحنیان در کتاب بصائر کلمات و سخنانی از امام علی علیه السلام روایت می کند.

۵۱- ابن مسکویه رازی

ابوعلی احمد بن محمد بقوب بن مسکویه از اهل ری بود ولی در اصفهان اقامت داشت، ابن مسکویه از حکماء و فلاسفه در زمره برجسته ترین اعیان علماء و دانشمندان محسوب می شود و آثار زیادی در علوم و معارف از خود به جای گذاشته است. وی با بن سینا و وزیر مهلبی هم نشین بود و بعد با عضدالدوله هم نشین شد. ابن مسکویه در کتاب تجارب الامم کلمات و سخنان میرالمؤمنین سلام الله علیه را روایت می کند.

او در سال ۴۲۱ در اصفهان درگذشت، و قبرش مورد احترام ود، گویند: میرداماد هنگامی که از کنار قبرش می گذاشت توقف می کرد و برایش فاتحه می خواند.

سلیم بن قیس هلالی را از این جهت هلالی می گفتند که در اول هر ماه هلال را رویت می کرده و آشنا به محل هلال بوده است

نقل مطالب ثقه و معتمد می باشد، وی از خود آثار فراوان و مفیدی به جای گذاشت که از آن جمله اخبار الطوال می باشد. و در این کتاب ضمن شرح حالات امام علی علیه السلام تعدادی از خطب و سخنان آن حضرت را نقل کرده است.

۵۷- ابوالقاسم زجاجی

عبدالرحمان بن اسحاق ابوالقاسم صیحری زجاجی در شمار رجالی است که سخنان امام علی علیه السلام را روایت کرده است. او در بغداد بزرگ شد و کسب علم و کمال کرد و در شام مسکن گزید، از این جهت او را زجاجی گفته اند که در بغداد با ابواسحاق زجاج مصاحب بود و از وی دانش آموخت. زجاجی کتاب های زیادی نوشت از آن جمله کتاب جمل است که شروح زیادی بر آن نگاشته اند.

وی کتاب جمل را در مکه تالیف کرد و هرگاه از یک فصل فارغ می شد هفت بار خانه خدا را طواف می کرد و برای خود و کسانی که کتاب او را می خوانند استغفار می نمود. زجاجی در کتاب دیگر خودش امالی سخنان امام علی علیه السلام را روایت می کند. او در سال ۳۳۹ در طبریه شام درگذشت.

۵۸- ابومنصور ثعالبی

عبدالملک بن محمد ثعالبی ابومنصور در سال ۳۵۰ در شهر نیشابور متولد شد، ثعالبی در نظم و نثر از بزرگترین رجال زمان خود بود، و از همه دانشمندان عصر خود گوی سبقت را بود و بر همه تفوق پیدا کرد، و شهرتش همه جا را فراگرفت و آثارش به هر شهر و دیاری رسید.

ثعالبی به شعر و ادبیات پرداخت و در جمع آوری سخنان فصیح و بلیغ همت گماشت کتاب یتیمه الدهر یکی از آثار ادبی این ادیب عالیقدر می باشد. وی در اثر دیگرش به نام الاعجاز و الایجاز سخنانی از امام علی علیه السلام روایت کرد و سرانجام در سال ۴۲۹ جهان را وداع گفت ۳۰.

۵۹- محمد بن یوسف کندی

ابوعمر بن یوسف بن یعقوب کندی از اهل مصر بود، کندی در علم انساب بسیار متبحر بود و خانواده ها را به خوبی می شناخت، و هم چنین از اوضاع و احوال و تاریخ بلاد مصر و خصوصیات آنها اطلاعات کامل داشت، و از علوم ادبی نیز بهره مند بود.

کندی از ابوعبدالرحمان نسائی صاحب سنن اخذ حدیث کرد و کتاب هایی درباره مصر تالیف نمود و اخبار مصر را در دوران غلبه اسلام بر آنجا نوشت، وی در کتاب ولایه خود سخنان علی علیه السلام را نقل کرده است. او در سال ۳۵۰ درگذشت.

۶۰- محمد بن جریر بن رستم طبری

ابوجعفر محمد بن جریر بن رستم طبری از بزرگان علمای شیعه و از محدثین عالی مقام امامیه می باشد، وی اصلاً از اهل طبرستان بود از ثقات رجال به شمار می رفت، نجاشی می گوید: «طبری از بزرگان امامیه است»، وی مردی دانشمند و بسیار خوش صحبت و شیرین زبان بود.

ابوجعفر طبری کتاب های زیادی در علوم و معارف اهل بیت علیهم السلام تالیف کرد، و عمر گرانبهیش را در ترویج اخلاق و فضایل گذرانید، وی در کتاب خود به نام مسترشد در امامت و کتاب دیگرش به نام رواة اهل بیت، کلمات و خطبه های امام علی علیه السلام را نقل می کند.

۶۱- عبیدالله بن احمد انباری

ابوطالب عبیدالله بن احمد بن یعقوب انباری از مشایخ

شیعه و از ثقات محدثین امامیه است، نجاشی گوید: وی در آغاز زندگی از واقفیه بود، ابوغالب زراری نیز گوید: من ابوطالب را می شناختم و او بیشتر عمرش را با واقفیه محصور بود و بعداً معتقد به امامت ائمه اثنا عشر گردید.

ابوالقاسم بن سهل واسطی گوید: من مردی مانند ابوطالب انباری در عبادت ندیدم و او اکثر اوقات خود را به عبادت می گذرانید، و اغلب در مساجد رفت و آمد داشت وی کتابی به نام ادعیه ائمه علیهم السلام نوشت و در آن دعا های امام علی علیه السلام را نیز نقل نمود.

۶۲- احمد بن ابی رافع کوفی

ابوعبدالله احمد بن ابراهیم بن ابی رافع انصاری اصلاً کوفی بود اما در بغداد اقامت داشت. شیخ مفید ابوعبدالله در نزد او تلمذ کرده بود، نجاشی گوید: وی در حدیث از ثقات بشمار می رفت و کتاب هایی نیز تالیف نمود، ابوعبدالله در عقیده نیز مردی ثابت قدم و مدافع حق شهرت داشت.

احمد بن ابی رافع کتابی به نام کشف در اخبار و تاریخ سقیفه بنی ساعده تالیف کرد و مطالب و حوادث آن را شرح داد و همچنین کتابی در تاریخ ائمه علیهم السلام نگاشت و در این دو کتاب از خطبه ها و سخنان امام علی علیه السلام روایت نمود، نجاشی کتاب های او را از طریق حسین بن عبیدالله نقل می کند ۳۱.

۶۳- اعثم کوفی

احمد بن اعثم ابومحمد کوفی یکی از مورخان و محدثان معروف است، کتاب وی به نام فتوح الاسلام از کتب مشهوری است که همواره مرجع مولفین بوده و حوادث را تا زمان هارون الرشید شرح می دهد. این کتاب را محمد بن احمد هروی به فارسی ترجمه کرده و به چاپ رسیده است.

شیخ آقابزرگ تهرانی (قدس الله سره) در الذریعه احمد بن اعثم را جزء علماء شیعه ذکر کرده و آثار او را در کتاب مزبور نقل می کند، ابن اعثم در کتاب فتوح خود خطبه ها و کلماتی را از امیرالمومنین سلام الله علیه نقل می کند. ابن اعثم در سال ۳۱۴ درگذشت.

۶۴- حسین بن سعید اهوازی

ابومحمد حسین بن سعید بن حماد بن مهران اهوازی از بزرگان علماء امامیه و از محدثین عالیقدر شیعه می باشد. حسین بن سعید در تالیف کتاب های برادرش حسن که او نیز از رواة اهل حدیث بود با وی مشارکت داشت. چنانکه برادرش حسن شهرت خود را از حسین گرفته است.

نجاشی گوید: اخبار و روایات او را ابوالعباس احمد بن محمد دینوری هنگامی که از زیارت امام رضا علیه السلام در سال ۳۰۰ به اهل طبرستان مراجعت کرد، روایت نمود حسین بن سعید در کتاب نوادر خود خطبه ها و سخنان علی بن ابی طالب سلام الله علیه را نقل کرده است.

۶۵- ابوسعید آبی

منصور بن حسین ابوسعید آبی که در سال ۴۲۲ درگذشت کتابی درباره خطبه های علی علیه السلام و کلمات او تالیف کرد و نام آن کتاب را (نزه الادب فی المحاضرات) گذاشت، و بعداً را تلخیص کرد. و نثر الدرر نام گذاری نمود. نسخه ای از ایر کتاب در نجف اشرف دیده شده است.

حاج خلیفه در کشف الظنون مجلد ۲/۱۹۳۹ از کتاب

ابوالمغیره مدنی از بزرگان اهل حدیث و مشاهیر رواة است، ابن حجر در تهذیب التهذیب ج ۱۱، ص ۳۴۷ درباره او بحث کرده و گفتار علمای رجال را درباره وی نقل می‌کند. یزیدبن عبدالملک در سال ۱۶۷ در مدینه درگذشت.

یزیدبن عبدالملک خطبه‌هایی از امام علی علیه‌السلام روایت می‌کند، و از آن جمله خطبه‌ای است که علی علیه‌السلام در هنگام خلافت خود در مدینه پس از کشته شدن عثمان ایراد کرده است و این خطبه در رساله‌ای بنام تحفة الاحیاب و معرفه امامة سید اولی‌الالباب آمده است.

در حال حاضر این رساله در آغاز یک مجموعه که به امام یحیی، امام یمن تعلق داشته و دارای مهر کتابخانه او نیز بوده در موزه بریتانیای لندن وجود دارد و اینجانب هنگام مسافرت به لندن در سال ۱۳۹۶ هجری این خطبه را استنساخ کردم و امیدوارم انشالله با شرح فارسی چاپ نمایم.

پانوشتها:

- ۱- کافی: ۱۴۱/۱
- ۲- فهرست شیخ: ۹۷
- ۳- فهرست شیخ: ۲۷ و نجاشی: ۱۲
- ۴- فهرست: ۲۷
- ۵- فهرست شیخ: ۲۹ و نجاشی: ۱۵
- ۶- فهرست شیخ: ۳۴ و نجاشی: ۲۱
- ۷- فهرست شیخ: ۶۲ و نجاشی: ۷
- ۸- فهرست: ۱۵۳
- ۹- فهرست شیخ: ۱۵۵
- ۱۰- رجال نجاشی: ۷۰
- ۱۱- رجال نجاشی: ۵۴
- ۱۲- رجال نجاشی: ۱۵۲
- ۱۳- رجال نجاشی: ۱۸۰
- ۱۴- رجال نجاشی: ۲۵۷
- ۱۵- رجال نجاشی: ۳۳۹
- ۱۶- مصادر نهج البلاغه: ۵۸/۱
- ۱۷- ذریعه: ۱۸۹/۷
- ۱۸- ذریعه: ۱۹۰/۷
- ۱۹- منتهی‌المقال: ۳۰۰
- ۲۰- ذریعه: ۱۹۰/۷
- ۲۱- ذریعه: ۱۹۱/۷
- ۲۲- سفینه‌البحار: ۳۹۴/۱
- ۲۳- سفینه: ۳۹۶/۱، والکنی واللقاب: ۲۸۰/۱
- ۲۴- التذهیب: ۹۷/۴
- ۲۵- الکنی واللقاب: ۱۱۵/۱
- ۲۶- الکنی واللقاب: ۳۷۷
- ۲۷- المحجرب: ۵۱۰-۵۰۶
- ۲۸- حلیه‌الاولیاء: ۶۱/۱-۸۷
- ۲۹- الکنی واللقاب: ۱۵۳/۳
- ۳۰- الاعجاز و الایجاز: ۲۷
- ۳۱- رجال نجاشی: ۶۶
- ۳۲- الکنی واللقاب: ۲۴۷/۳
- ۳۳- مصادر نهج البلاغه: ۶۴/۱

نزهة الادب یاد کرده و می‌گوید: «این کتاب از تالیفات ابوسعید منصوربن حسین آبی‌وزیر می‌باشد او از موضوع کتاب بحثی به میان نیاورده است.

۶۶- علی بن محمد واسطی

شیخ آقا بزرگ تهرانی در الذریعه از ریاض العلماء نقل کرده: علی بن محمد بن شاکر مودب لیشی واسطی مولف عیون‌الحکم می‌باشد. و کتابی نیز در سال ۴۵۷ در فضایل اهل بیت علیهم‌السلام تالیف کرده است. صاحب ریاض اذعان میدارد که یک نسخه از این کتاب در دست او می‌باشد.

علامه مجلسی «رضوان الله علیه» نیز از این کتاب در مجلد هفدهم بحارالانوار روایت می‌کند و آن را تحت عنوان (عیون‌الحکم و المواعظ و ذخیره المتعظ و الواعظ) می‌نامد. علی بن محمد واسطی در این کتاب سخنان و کلماتی از امام علی علیه‌السلام روایت می‌کند.

۶۷- محمدبن احد و شاء

ابوالطیب محمدبن احد و شاء اعرابی نحوی در زمرس اهل ادب و شعربود، و شاء خوش بیان و خوش بزم بود و مردم از مصاحبت او لذت می‌بردند، وی کتابهای مفیدی تصنیف کرده است که اهل علم از آثار و تالیفات وی بسیار استفاده نموده‌اند. ابن ندیم گوید: و شاء در حدود بیست مجلد کتاب تالیف کرد که یکی از آنها زهرة‌الریاض در بیست مجلد بود، او در کتاب خود به نام ظرف و ظرفا از علی بن ابی‌طالب سلام الله علیه کلماتی را نقل کرده و به آن‌ها استناد جسته است و شاء فرزندی داشت که او نیز در علم نحو متبحر بود و مردم را تعلیم می‌داد. وی در سال ۳۲۵ درگذشت ۳۲.

۶۸- قاضی نعمان مصری

قاضی نعمان مصری یکی از علمای بزرگ بود و در مصر اقامت داشت و کتاب‌هایی تالیف کرد که از آن جمله دعائم الاسلام است. این دانشمند با مهدی فاطمی که در مصر حکومت می‌کرد بسیار نزدیک بود، تولد او قبل از سید رضی بوده، و حتی کتاب‌هایی نیز قبل از ولادت وی نوشته است.

علامه مجلسی در مقدمه بحارالانوار گوید: قاضی نعمان کتاب‌های زیادی در مذهب اهل بیت علیهم‌السلام نوشت و پیرو مذهب امامیه بود و در نزد مهدی فاطمی ثقیه می‌کرد وی کتابی درباره خطبه‌های امام علی علیه‌السلام نگاشت و خود آن را شرح نمود، و در سال ۳۶۳ نیز درگذشت ۳۳.

۶۹- علی بن ابراهیم قمی

ابوالحسن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی یکی از محدثان و مفسران برجسته شیعی است. علی بن ابراهیم از مشایخ محمدبن یعقوب کلینی است و کلینی در کافی از او بسیار روایت می‌کند، علمای رجال او را در کتب خود مورد بحث قرار داده‌اند و او را قابل اعتماد می‌دانند و عقائدش را ستوده‌اند.

علی بن ابراهیم در تفسیرش که منتشر شده و اکنون مورد استفاده می‌باشد، خطبه‌ها و کلماتی از امام علی علیه‌السلام روایت می‌کند، محدث مزبور در شهر قم درگذشت و مزارش اکنون در شهر مقدس قم در مقبره شیخان حاشیه خیابان شرقی در وسط باغ بزرگی زیارتگاه می‌باشد.

۷۰- یزیدبن عبدالملک نوفلی

یزیدبن عبدالملک بن مغیره بن نوفل بن حرث بن عبدالملک

